

“Homo Homini Lupus”*: Thomas Hobbes’un Ahlâk Felsefesi Üzerine

Hümeyra KARAGÖZOĞLU**

Özet

Modern dönemin temellerinin atıldığı on yedinci yüzyılda, maddeci ve deneyci bir filozof elinde yeni bir ahlâk düşüncesi şekillenmiştir. Bu düşünceye göre tıpkı bir madde gibi temel kanunları keşfedilebilir olan insanın her davranışının temelinde, “kendini koruma içgüdü” bulunmaktadır. Bu içgüdüyle hareket eden insanlar, devlet olmadığı sürece birbirlerinin kurdu olacaklardır. Bu makale, böyle bir insan anlayışına sahip olan Thomas Hobbes’un (1588-1679), *Leviathan* adlı temel eseri çerçevesinde inşa ettiği ahlâk felsefesine dair genel bir bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Thomas Hobbes, Leviathan, Ahlâk Felsefesi, Maddecilik, İnsan Doğası, Doğal Hak, Doğal Hukuk, Devlet, Hukuk, Din.

Abstract

As the foundations of the modern period were established during 17th century, a materialist and empiricist philosopher developed a new ethical theory. According to this theory, every behavior of human beings, which are subject to natural laws just like material beings, results according to the natural human “instinct of self-protection.” Human beings, who behave according to this instinct, act violently as such that they turn into a worm for one and another, unless there is a state regulating their actions. This article aims to examine general exploration of Thomas Hobbes’ (1588-1679) theory of ethics based on his major work, *Leviathan*.

Key Words: Thomas Hobbes, Leviathan, Moral Philosophy, Materialism, Nature of Man, Natural Right, Natural Law, State, Law, Religion.

Giriş

Batı düşünce tarihine bakıldığında, yüzyıllar boyu dile getirilmiş düşünceleri idealizm ve materyalizm şeklinde iki temel başlık altında toplamak mümkün görünmektedir. On yedinci yüzyıl, her iki damarın da temellerinin oluştuğu bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Modern dönemi büyük ölçüde etkilemiş olan deneycilik (ampirizm) ve doğalcılık (natüralizm) gibi akımların ilk temsilcilerini de bu yüzyılda bulmak mümkündür. 1588-1679 yılları arasında yaşamış İngiliz filozof Thomas Hobbes da modern felsefenin ilk örneklerini bünyesinde

* “İnsan insanın kurdudur” anlamındaki bu söz; “Homo homini lupus est” şeklinde ilk olarak, milattan önce üçüncü yüzyılda yaşamış Romalı ozan ve oyun yazarı Titus Macchius Plautus tarafından kullanılmış olmakla beraber, Thomas Hobbes’un tasvir ettiği insan doğasını ifade etmek için kullanılan Latince bir deyimdir. *Leviathan*’da ise bu cümle bulunmamaktadır.

** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. (humeyrakaragozolu@gmail.com)

barındıran on yedinci yüzyıl filozoflarından biridir. Bu makalede, maddeci (materiaalist) ve deneyci bir ahlâk anlayışının örneği olacağı düşüncesiyle, Thomas Hobbes'un ahlâk felsefesi incelenecektir. Hobbes'un görüşleri için, felsefesini en iyi özetleyen eseri olması sebebiyle *Leviathan* esas alınacaktır.

Thomas Hobbes, varlık alanını madde ile sınırlaması, madde dışında varolduğu iddiâ edilen varlıkları felsefenin dışına çıkararak üstü kapalı biçimde reddetmesi sebebiyle bir maddeci olarak kabul edilmiştir. Kendinden öncekilere göre uzlaşmaz bir maddeciliği (materyalizm) savunmuş, ancak döneminde Kili-se'nin hâlâ siyasî güce sahip olması sebebiyle Tanrı'yı ve *Kutsal Kitap*'ı açıkça reddetmemiştir. Döneminde giderek oluşan "her şeyin bilimle açıklanabileceği" inancına sıkı şekilde bağlanmış, insanı da aynı şekilde "temel kanunları keşfedilebilir ve bilimsel yöntemle açıklanabilir" bir varlık olarak kabul etmiştir. Francis Bacon (ö. 1626), Galileo (ö. 1642) ve Descartes (ö. 1650) gibi döneminin önde gelen isimleriyle görüşmüş, muhtelif konularda bu isimlerden etkilenmiştir.

Daha çok siyaset felsefesiyle tanınmasına rağmen, Thomas Hobbes'un felsefesinin temeli onun insan anlayışındadır. Filozof, ufak parçaları tek tek tanımlayıp sistemli şekilde üst üste koyarak felsefesini kurmuştur. Maddeci varlık felsefesi; ahlâk, din ve siyaset felsefesiyle iç içedir. Bu sebeple Hobbes'un ahlâk felsefesini anlamak için, onun genel felsefesinin temel noktalarına kısaca değinmek gerekmektedir.

A. Thomas Hobbes'un Felsefesi ve Metoduna Genel Bir Bakış

Hobbes'u anlamak için öncelikle onun metoduna bakmalıdır. Hobbes, felsefesini kurarken ilk olarak kullanacağı kavramların tanımlarını ve açıklamalarını yapar. Böylelikle tam olarak izah edilmiş bir bütün oluşturmaya gayret eder. Hobbes bu yöntemin, geometrinin yöntemi olduğunu ve geometrinin sonuçlarının tartışılmaz kesinlikte olduğunu söyler.¹ Filozofa göre doğru algı, doğru adlandırma ve doğru tanımlama ile düşüncelerini doğru sıralayan insan, bilimin şaşmaz kesinliğine ulaşır. Bu yolu izlemeyen her şey saçmadır. Dolayısıyla Hobbes'un amacının, geometri gibi kesin ve sistemli bir akıl yürütmeye doğruya ulaşmak olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Hobbes'un bu metodu, felsefesinin birbiriyle son derece bağlantılı bir sistem olmasını sağlamıştır.

Hobbes'ta bilimin kesinliğine duyulan şaşmaz bir inanç vardır. Orta Çağ teolojisini tümüyle reddeden Hobbes; Kopernik (ö. 1543), Galileo, Kepler (ö. 1630) gibi bilim adamlarını bilimin gerçek kurucuları olarak kabul etmiş ve onların inşa ettikleri yeni doğa bilimini, felsefesinin temeline yerleştirmeye çalışmıştır. Madde, insan ve devlet üçlüsünden ibaret saydığı bütünü, birbiriyle bağlantılı doğal

¹ Thomas Hobbes, *Leviathan* (çev. Semih Lim), İstanbul 2004, s. 43; Thomas Hobbes, *Leviathan* (ed. C.B. Mcpherson), New York 1985, s. 113-114.

hukuk esaslarından çıkarmak için çaba göstermiştir. Maddenin yasalarından insan doğasını, insan doğasından da siyasî yapıyı inşâ etmeye çalışmış ve böylece tutarlı bir felsefe oluşturmayı amaçlamıştır. Hobbes bütün bunları yaparken; evrenin, insanın ve devletin geometrik bir kesinlikle açıklanabileceği inancını taşımış ve böylece bilimsel –aynı zamanda felsefi- bir yöntem izlediğini düşünmüştür.

Hobbes evrende determinizmin bulunduğuna inanır. Ancak ona göre nedensellik yalnız evreni açıklamada değil, psikoloji ve dini açıklamada da kullanılmıdır. Hobbes'un amacı, evrenin hareketlerinden başlayıp, insan hareketlerine kadar her türlü varlık faaliyetinin kesin ve değişmez kanunlarını bulmaktır.

Hobbes'un genel felsefesine gelince, ilk olarak Hobbes için felsefenin ne ifade ettiğine bakmalıdır. Hobbes, Greklerin felsefesini yararsız bir uğraş olarak nitelendirerek geleneksel olmayan bir felsefe tanımı yapar. Ona göre felsefe, “madde ve beşerî güç müsaade ettiği ölçüde, beşerî hayatın gerektirdiği sonuçları elde edebilmek amacıyla, herhangi bir şeyin oluşum biçiminden özelliklerine veya özelliklerinden muhtemel bir oluşum biçimine doğru akıl yürütme yoluyla edinilen bilgidir”.² Buna göre felsefe; akıl yürütmek, hesaplamak, birleştirme ve ayırma yapmak, böylece düşünme adımlarını doğru atarak sağlıklı bir sonuca, yani gerçeğe ulaşmaktır. Bu tanımdan Hobbes felsefesine dair önemli sonuçlar çıkar. Hesaplama, birleştirme ve ayırma gibi işlemler yalnız cisimsel olan şeyler için söz konusu olabildiğine göre Hobbes'ta felsefe, cisimsel olmayan şeyleri konu edinmez. Hobbes böylece felsefe ile doğa bilimini özdeşleştirir, Tanrı gibi aşkın olduğu düşünülen her şeyi felsefenin konusu olmaktan çıkarır.³

Hobbes için madde yalnızca felsefenin konusu değil, aynı zamanda tek “var olan”dır. Hobbes'a göre var olan şey yalnızca maddedir, cisimsel olandır. “Cisimsel olmayan töz” ifadesi anlamsız ve çelişik bir ifadedir. Hobbes, madde dışında var oldukları iddiâ edilen melek, şeytan ve hayâlet gibi şeylerin gerçekte olmadığını düşünür. Dinî literatürde adı geçen bu varlıkları, materyalizmine uygun olarak izah etmek için büyük çaba sarf eder.⁴

Varlık alanını madde ile sınırlayan Hobbes, maddenin en temel özelliğinin hareket olduğunu düşünmüş ve Aristoteles felsefesinin aksine hareketi maddenin doğal durumu olarak belirlemiştir. Madde, mekanik bir zorunlulukla hareket eden sistemin içinde mekanik bir hareket sistemine sahiptir, bu hareket geometrik bir kesinlikle açıklanabilir ve kendinden önceki nedenlerin doğal bir sonucudur. Hobbes böylece katı determinizmi benimsemiş ve evrenin bilimsel nedensel-

² Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 459; (İng.), s. 682.

³ Solmaz Zelyut Hünler, *Dört Adalı: Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*, İstanbul 2003, s. 5.

⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, 3. kısım 34. bölüm.

likle izah edilebileceğine inanmıştır.⁵

Hobbes'un bilgi felsefesi de onun materyalizmi ve determinizmi ile yakından ilişkilidir. Hobbes, bilgi felsefesinde deneyci ve duyumcudur (sensualist). Ona göre insan bilgisinin tek kaynağı duyumdur. Duyum ise tamamen dışsal cisimlerden kaynaklanır. Nesnenin insanın duyu organlarına yaptığı etki duyumu oluşturur. Duyumlar da insan zihninde toplanarak bilgiyi, hafızayı ve zaman ilerledikçe anıları oluşturur. Rüyalar da bu algının zayıflamış hâlidir ve yine nesneden kaynaklanır. Zihinde toplanan algıların doğru bir şekilde organize edilmesi ise düşünceyi oluşturur.⁶

Hobbes aynı zamanda bir adcıdır (nominalist). Ona göre adlar insanlar tarafından yaratılmıştır. Tümel adların-kavramların gerçekte hiçbir karşılığı yoktur. Çünkü adlar tümeldir fakat adlandırılan nesnelere münferittirler. Adlandırmalar sadece vasıta olarak gereklidirler. Çünkü adların doğru kullanımı ile bilim ve felsefe yapılabilir.⁷

Madde dışında varlık kabul etmeyen Hobbes, o hâlde Tanrı'yı nereye koymaktadır? Hobbes hiçbir yerde Tanrı'nın varlığını inkâr etmez. Ancak onu cisimsel olmayışı sebebiyle felsefenin dışına çıkarır. Ona göre Tanrı, felsefenin veya düşünmenin konusu olamaz. Ancak bu, Tanrı'nın var olmadığı anlamına gelmez. Sadece Tanrı bizim aklımızın dışındadır. Bu, Tanrı ile ilgili bir eksiklikten değil, insan zihninin sınırlı olmasından kaynaklanır. İnsan aklı sınırsız ve sonsuz bir kudreti tasavvur edemez. Çünkü o, duyu organlarıyla algılayamadığı bir şeyi tasarlayamaz. Tanrı ise algılanamayan, yalnızca iman edilen varlıktır. Doğadaki bütün sebeplerin de ilk sebebidir, yaratıcıdır, tektir; sonsuz bilgi, mutlak güç ve irade sahibidir.⁸

Hobbes panteizmi ve politeizmi reddeder. Gelecek korkusu taşıyan insanlar, bu korku sebebiyle sığınacak bir takım doğaüstü varlıklar uydururlar. Pagan ve bâtil inançların temelinde bu korku yatmaktadır.⁹ Tanrı inancını böyle ortaya koyan Hobbes'un din felsefesine baktığımızda ise onun, insan hareketlerini yönlendiren ve fiilî bir yaptırımı olan din inancına felsefesinde yer vermediğini görmekteyiz. Onun felsefesinde dinin ayrı, ideal bir yönü yoktur ve bilimden ayrı tutulacak bir alan olması sebebiyle felsefenin din hakkında söyleyecek bir şeyi yoktur. Ona göre Tanrı Krallığı¹⁰, ancak Hz. İsa'nın Mesih olarak yeryüzüne

⁵ Solmaz Zelyut Hünler, *Dört Adalı: Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*, s. 7-8.

⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 23-30; (İng.), s. 85-94.

⁷ Solmaz Zelyut Hünler, *Dört Adalı*, s. 17; Naci İspir, *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı- Ahlâk-Özgürlük İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1998, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 2.

⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 249-254; (İng.), s. 397-406.

⁹ *a.g.e.*, s. 82-83; (İng.), s. 168-170.

¹⁰ Thomas Hobbes'a göre "Tanrı Krallığı, Tanrı'nın özel bir kavim üzerinde sözleşmeye dayanan egemenliğidir." Hobbes'a göre bu tanıma uyan bir egemenlik, sadece Yahudiler üzerinde Musa

dönmesiyle kurulacak olan krallıktır. Bu krallık kurulana dek insana düşen tek şey, cismânî egemenine yani mensubu bulunduğu devletin başkanına itaat etmektir.

Hobbes'a göre insanlar üzerinde, onları organize etmek ve yasalarla sınırlamak hakkına sahip olan tek güç cismânî egemendir. Cismânî egemen, ilahî bir görevlendirme ile değil, sözleşme ile veya ele geçirme ile devletin başına gelmiş, halkın gücünü ve imkânlarını kullanmaya yetkili kişidir.¹¹ O, bir Leviathan gibi güçlü ve tek olmalıdır. Leviathan; adı *Kutsal Kitap*'ta geçen, yeryüzünde bir eşi daha olmayan, kuvvetli, gururlu her varlığın kralı olan korkusuz bir yaratıktır.¹² Leviathan egemenliğini kurduktan sonra dinî bir lider ya da ilhama mazhar olduğunu söyleyen bir kişinin ona karşı çıkışı veya ortak olmak isteği kabul edilemez. Bu, toplumsal huzur ve mutluluğu bozucu bir çıkıştan ibarettir. Ancak cismânî egemen dinî egemen de olursa, insan için ideal devlet kurulmuş demektir.

Artık insan için cismânî egemen, "ölümlü Tanrı"dır. Onun yaptığı yasalar insan için bağlayıcıdır. Devletin güvenliğini ve bütünlüğünü bozacak her türlü hareket cezayı gerektirir. Kilise de devlete bağlı olmalıdır. Devlet dışında Kilise'nin herhangi bir otoritesi olmamalıdır. Otoritenin tek ve mutlak bir elde toplanması, Hobbes'un siyaset felsefesinin merkezindeki düşüncedir.

Hobbes'un ahlâk felsefesi ise, onun geometrik kesinlikte yasalar bulmayı amaçlayan metoduyla ve genel felsefesiyle yakından ilgilidir. Hobbes ahlâkını, insan psikolojisinden başlatıp devletin kuruluşuna kadar, aşamalar şeklinde oluşturmuştur. Dolayısıyla Hobbes felsefesinde ahlâk, ayrı ve bağımsız bir alan değil, diğer alanlarla birlikte ilerleyen ve anlamını bulan bir olgudur. Şimdi Hobbes'un ahlâk felsefesine, bu sistem göz önünde bulundurularak yakından bakılacaktır.

B. Thomas Hobbes'un Ahlâk Felsefesi Üzerine

Hobbes felsefesinde insan, evrenin ayrılmaz bir parçasıdır. Düşünebilir ve yarıda bulunabilir olması açısından da diğer varlıklardan üstündür. İnsanın doğası, Hobbes felsefesinde ahlâkın çıkış noktasıdır. Bu sebeple, insanı bütün özellikleriyle ortaya koymak ahlâk felsefesinin ilk adımıdır. Ancak bir insanın ahlâkî

eliyle kurulmuştur ve bu da Kral Saul'den sonra bitmiştir. Ondan sonra da bir daha yeryüzünde başka bir Tanrı Krallığı olmamıştır. Ancak Hz. İsa'nın Mesih olarak dönüşü ile böyle bir Krallığın kurulacağı vaad edilmiştir. Bunun dışında Hobbes, Tanrı Krallığı'nın mevcut Kilise olduğu, Papa'nın Hz. İsa'nın vekili olduğu gibi iddiaları reddeder. (*Leviathan*, 35. ve 44. Bölüm)

¹¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 130; (İng.) s. 227-228.

¹² *Kutsal Kitap*, Eyüp 41:1-34. "Kutsal Kitap'ta "Livyan" olarak geçen, hangi hayvan olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kenan mitolojisinde geçen bir çeşit deniz canavarı olduğu sanılmaktadır." (*Kutsal Kitap-yeni çeviri-*, İstanbul 2003, s. 673 ve 1617.)

durumundan bahsedebilmek için, öncelikle o insanın irade özgürlüğüne sahip olup olmadığı sorgulanmalıdır. Ahlâkî yargılamalara konu edilecek fiillerin, bizzat fâilin iradesiyle vukû bulup bulmaması, sorumluluğun şekli ve sınırını belirleyen en önemli âmildir. Bunun için ilk olarak Hobbes'ta irade özgürlüğünün durumu görülmelidir. Ardından Hobbes'a göre ahlâkî kaynakları ve bu temel üzerinde şekillenen ahlâkî değerler incelenecektir.

1. Hobbes'ta İrade Özgürlüğü

Thomas Hobbes'a göre insanın kayıtsız şartsız bir özgürlüğü söz konusu değildir. Çünkü doğa nasıl şaşmaz kanunlarla işliyorsa insan da dayanılmaz içgüdülerle idâre olunmaktadır. Akıl ya da ahlâkî prensipler insan iradesi üzerinde hiçbir etki yapmazken; haz elde etme isteği, arzu, sevgi gibi duygular insanı peşinden sürüklemektedir. İnsanın eylemi iradîdir ancak insanı o eylemi yapmaya iten istek iradî değildir. İsteğin hâkimi ve yaratıcısı insan değildir. Hobbes *Leviathan*'da bu isteğin yaratıcısının Tanrı olduğunu belirtir. İnsanın her eyleminin bir sebebi vardır ve bütün sebeplerin son halkasını Tanrı oluşturur. Hobbes'a göre insan Tanrı'nın emretmediği bir şeyi yapabilir ancak Tanrı'nın iradesinin sebep olmadığı bir duygu veya istek sahibi olamaz.¹³

Hobbes, nesnelere için geçerli gördüğü zorunlu sebep-sonuç ilişkilerini, katı determinizmi, insan davranışlarının ve toplumsal olayların da tâbî olduğu genel bir doğa yasası olarak görmektedir. Bu sebeple o, insan hareketlerinin içgüdülerin zorunlu bir sonucu olduğunu, yani irade özgürlüğünün olmadığını savunmuştur. Peki, Hobbes'a göre böyle bir belirlenmişlik içindeki insanın ahlâkî sorumluluğu ne olacaktır? Özgürlük içinde yapılmayan bir davranışın ahlâkî bakımdan hesabının sorulması mümkün olmadığına göre, içgüdülerin idâresindeki insan için ahlâkî sorumluluktan söz edilebilir mi?

Hobbes'a göre insan seçiminde özgür olmamakla birlikte, seçiminden sonra gelen hareketi yapıp yapmamakta özgürdür. Hobbes bunu, "her şeye rağmen özgürlük" olarak niteler. Ona göre belli bir yatakta akmak durumunda olan suyun hareketi de sonuçta özgürdür. Ya da insanın şiddetli bir korkuyla yaptığı bir hareket de sonuçta kişinin iradesine dayandığı için özgürdür. Bu sebeple Hobbes'ta iradenin özgür olmaması, insanın özgür olmaması anlamına gelmez ve insanın ahlâkî sorumluluk ve yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Hobbes'a göre insanlar, Tanrı'nın emretmediği pek çok şeyi yapabilirler. Ancak insan, sebep-sonuç zorunluluğunun Tanrı tarafından âleme konulduğunu bilebilir ve bu düzeni oluşturan yasalara uymakla mükellef olduğunu doğal aklıyla bulabilir. İşte Tanrı'nın insanlara verdiği bu bilgi, onları ahlâkî yükümlülük altına sokar ve

¹³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 155-156; (İng.), s. 263.

yaptıklarından sorumlu tutar.¹⁴

Hobbes'un insan davranışlarını; sebep açısından zorunlu, fiile çevirme açısından özgür kabul ettiği bu karmaşık özgürlük anlayışıyla ahlâkî sorumluluk ve yükümlülüğü temellendirmek hiç de kolay görünmemektedir. İrade özgürlüğünü kabul etmeksizin, insanın özgür ve ahlâkî sorumluluk taşıyan bir varlık olduğunu söylemek ahlâkî özgürlük açısından anlaşılabilir bir durumdur.¹⁵ Dolayısıyla Hobbes'un özgürlük anlayışına baktığımızda, "zorunlu özgürlük" şeklinde ifade edilebilecek paradoksal bir durumla karşılaşmaktayız.¹⁶

2. Hobbes'ta Ahlâkın Kaynakları

Thomas Hobbes'a göre insanın ahlâkî durumu ve sorumluluğu, bulunduğu hâl ve koşullara göre değişiklik gösterir. Kişinin bulunduğu durum, ahlâkî sorumluluğunun da sınırını belirler. Meselâ hiçbir egemenin olmadığı doğal hâlde bulunan insanın ahlâkî yükümlülükleri ile bir devletin uyruğu olup egemene boyun eğmiş insanın ahlâkî sorumluluğu aynı değildir. Bu durumda Hobbes felsefesinde, kişi için farklı ahlâk kaynaklarından söz etmek mümkün hâlde gelmektedir.

İlk olarak insan, kendine has fizikî ve psikolojik içeriği olan bir varlıktır. Hobbes'a göre insan davranışlarını etkileyen öncelikle budur. Bunun yanında kişi, başka insanların da var olduğu sosyal bir ortamda dünyaya gelir. İşte bu durumda, başkalarıyla ilişkileri açısından da farklı bir ahlâkî konumda olacaktır. Bu insanların, egemen güç altında toplanarak devletin bireylerini oluşturduğu bir toplumda ise ahlâkî durum tamamen başka bir hâl olacaktır. Hobbes'ta ahlâkın bu aşamalı inşası, ahlâkın kaynaklarının da aynı şekilde aşamalı izahını gerekli kılmaktadır.

Hobbes'un kurduğu aşamalı bütün içerisinde insanın ahlâkî durumu incelendiğinde, üç temel ahlâk kaynağı çıkarmak mümkün olmaktadır. Bunlardan ilki, insanın sahip olduğu doğal yapıdır. Bu yapının insan davranışlarını yönlendirmedeki etkisi, insanın ahlâk konusu içerisinde değerlendirilebilecek hareketlerini de kapsamaktadır ve bu sebeple ahlâkın kaynağıdır. İkinci kaynak, Hobbes'a göre her insanın doğuştan eşit olarak sahip olduğu akıldır. Hobbes'un; her insanın üzerinde anlaşabileceği ahlâkî yasalar bütünü olarak tanımladığı "doğal hukuk"u bulması sebebiyle akıl da ahlâkın bir kaynağı hâline gelmektedir. Son olarak insanların kendi iradeleriyle yaptıkları sözleşme de ahlâkın kaynağı kabul edilebilir. Sözleşmeye uygun davranmanın ahlâkî, aykırı davranmanın ise gayr-ı ahlâkî oluşu sözleşmenin de ahlâkın kaynağı olduğu kabulünü doğrulamaktadır.

¹⁴ Naci İspir, *İngiliz Ampiristlerinde Tann- Ahlâk-Özgürlük İlişkisi*, s. 139-140.

¹⁵ Naci İspir, *İngiliz Ampiristlerinde Tann- Ahlâk-Özgürlük İlişkisi*, s. 141.

¹⁶ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi Ders Notları*, Ankara 1981, s. 410.

Şimdi bu kaynakları daha ayrıntılı olarak ele alalım:

a) İnsan Doğası

Hobbes'a göre insanlar, farklı görünmelerine rağmen beden ve zihnen eşittir.¹⁷ Buna göre her insan, diğerleriyle aynı ölçüde aklını kullanma kabiliyetine sahiptir. Ayrıca insanların eşit olması, her insanın istediğini elde etme hakkının da eşit olduğu anlamına gelmektedir.

İnsandaki hoşlanma hissi onda *haz*ı doğururken, rahatsızlık hissi *acı*yı ortaya çıkarır. Hobbes'a göre insan, haz ve acı arasında gidip gelen bir varlıktır. Sürekli olarak kendisine haz veren şeye yönelirken, acı veren şeyden kaçınmaya çalışır. İnsan bu sebeple kendisine haz veren şeyi "iyi", acı veren şeyi ise "kötü" olarak adlandırır. İstihfaf duyduğu şey ise onun için "süflî ve değersiz"dir. O hâlde Hobbes'a göre insanın duyguları, onun ahlâkî yargılarının bir kaynağıdır. Kişi haz duyduğu şeye ahlâkî bir yargı olan "iyi" sıfatını verirken, sadece kendisine acı verdiği için bir başka şeye "kötü" demektir.¹⁸

Hobbes'a göre her insanda duygular farklı farklıdır. Algılanan şeyin doğası aynı bile olsa, farklı bünyeler ve görüşler o algılara duyguların çeşitliliğinden bir şeyler katacaktır. İnsanları etkileyen, sevindiren veya mutsuz eden şeylerin adları, bütün insanlar aynı şeyden aynı şekilde etkilenmedikleri için kişiden kişiye göre değişecektir. Dolayısıyla kişinin adlandırmaları, o kişinin doğasını, kişiliğini ve ilgilerini de ifade eder, kişinin haz veya acı duyduğu şeye göre farklılık gösterir. Erdemlerin ve kötülüklerin adları da işte böyledir. Birinin düşünce dediğine diğeri sapkınlık diyecek, birinin adalet saydığını diğeri haksızlık kabul edecek, birinin bilgelik kabul ettiğini diğeri korkaklık kabul edecektir.¹⁹

Bir insan vücudu sürekli değişim içinde olduğu için, aynı şeylerin onda daima aynı arzuları ve istikrâhları uyandırması da mümkün değildir. Bütün insanların aynı nesneye karşı aynı arzuyu duymaları ise tamamen imkânsızdır. Çünkü her insanın biyolojik ve hayâtî ihtiyaçları farklıdır. Hobbes, insandaki duyguların farklılığının bir başka sebebinin de bünye ve eğitim farklılığı olduğunu söyler. O hâlde insanların aynı nefret ve arzulara birleşmesi Hobbes'a göre mümkün değildir.²⁰ Bu sebeple Hobbes'da ahlâk; duygulardan kaynaklanmakla birlikte mutlak değil, duyguların çeşitliliği oranında öznelidir. Bundan dolayı ortak ahlâkî değer yargularından söz edilemez.

İnsan, haz veya acı duymasına göre ahlâkî değerlendirmelerde bulunur. Peki, insanın haz veya acı duymasına sebep olan duyguların temelinde ne yatmaktadır?

¹⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 92-93; (İng.), s. 183.

¹⁸ *a.g.e.*, s. 48-49; (İng.), s. 120-122.

¹⁹ *a.g.e.*, s. 40; (İng.), s. 109.

²⁰ *a.g.e.*, s. 48, 61; (İng.), s. 120, 139.

Yani insan için yönelme veya kaçınmaya sebep olan temel dürtü nedir? İşte bu sorunun cevabı, Hobbes felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Ona göre insan davranışının, onun yönelme ve kaçınmalarının temelinde; “hayatta kalma arzusu, varlığını devam ettirme isteği” yatmaktadır. İnsandaki en temel dürtü, ondaki arzu ve nefretlerin nihaî amacı “hayatta kalmak”tır. İnsanın en büyük korkusu, ölüm korkusudur. Bu sebeple insan, sürekli olarak ayakta kalmak ve varlığını korumak ister. Bunu sağlamak için ise güce ihtiyacı vardır.²¹ İşte bu hayatta kalma ve güç elde etme duygusu, insan davranışlarının temelinde yatmaktadır. Bu sebeple Hobbes, insanın en temel hakkının “kendi hayatını korumak için her şeyi yapma özgürlüğü” olduğunu kabul etmiştir.²²

Hobbes ahlâk görüşünü, insan hareketlerinin temel amacı olan hayatın korunması ve sürdürülmesi ihtiyacı üzerine bina etmiştir. İnsanın varlığını koruma istemi; bütün ahlâkî kural, yasa ve yükümlülüklerin kendisinden türetildiği bir temel ilke olarak benimsenmiştir. Hobbes'un bu şekilde; büyük coşkuyla bağlandığı Galileo'nun fizikte yaptığı, ahlâk alanında gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Yani Hobbes böylece, kendi varlığını koruma istemini Galile fiziğindeki eylemsizlik ilkesinin biyolojik karşılığı olarak öne sürmüş görünmektedir.²³

O hâlde insanın “iyi” ve “kötü” gibi adlandırmalarının temelinde onun duygularının yattığını söylerken Hobbes, kişinin varlığını devam ettirmesini sağlayan şeyin insan için “iyi”, varlığını tehdit eden şeyin ise “kötü” olduğunu söylemektedir. Buna göre insanın duygularının ve buna bağlı olarak da ahlâkî adlandırmalarının temelinde, onun biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları yatmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada ahlâkın kaynağı, insanın “hayatta kalma” dürtüsüyle hareket eden “doğa”sıdır.

Hobbes'a göre tabiat kanunun insanlara tanıdığı iki ana hak vardır. Bunlar “nefsi müdafaa etmek” ve “kişinin hayat güvenliğini sağlayamayacak kadar kuvvetli olmayan bir devlete itaat etmemek”. Bu doğal haklar insan aklının, insana apaçık gösterdiği kanunlardır. İki temel hakkın da aşında tek bir amacı vardır. O da “hayatı korumak ve ölümden kaçınmaktır”. Devletin mevcudiyetinin sebebi de budur. Devlet bu görevi yerine getiremiyorsa insan, bu doğal hakkını kullanarak itaat borcundan kurtulur.²⁴

Hobbes'un kişiye böyle bir doğal hakkı vermesi, ahlâk felsefesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi, kişinin hayatını koruma amacıyla her şeyi yapma hakkını elde etmiş olmasıdır. Bu anlayışa göre insan eylemleri, kökeninde “nefsi müdafaa” amacı taşıdığı sürece ahlâkî sayılmaktadır.

²¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 76; (İng.), s. 161.

²² *a.g.e.*, s. 96; (İng.), s. 189.

²³ Ahmet Cevizci, *Etîğe Giriş*, İstanbul 2002, s. 100.

²⁴ Adnan Güriz, “Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, Ankara 1955, s. 310.

Bunun yanında eylemin, hiçbir ahlâkî değer, dinî sıfat taşıması gerekmemektedir. Temelinde hayatı korumak yattığı sürece eylem zaten kendi başına ahlâkî sayılmaktadır. Bu açıdan “doğal hak”, Hobbes’a göre ahlâkın kaynağı hâline getirilmiş kabul edilebilir. Derinlemesine bakıldığında ise ahlâkın kaynağı, “hayatta kalma” dürtüsüyle dolu insan doğası olmaktadır.

Doğal hak ve bunu doğuran insan doğası, Hobbes felsefesinde ahlâk açısından da son derece önemli olan “insanın doğal durumu” düşüncesini geliştirmiştir. İnsan doğasından yola çıkan Hobbes, insanın hiçbir egemen önderliğinde toplanmadığı, yani devletin olmadığı durumda nasıl bir hâlde olacağını tasvir etmiştir. Doğal durum, tarihsel bir durum olmaktan çok varsayımsal bir durum veya bir hipotezdir. Hobbes, tasvir ettiği durumun hiç varolmamış da olabileceğini belirtir.²⁵ Onun amacı tarihî bir olayı tasvirden çok, egemen güç olmadığında insan doğasının yol açabileceği durumu göstermektir.

Hobbes’a göre “insanın doğal durumu” şöyledir: İnsanların içinde bulunduğu eşitlik durumu, herkesin amacına ulaşma umudunun da eşit olmasına yol açar. Aynı şeyi arzulayan iki insan, bu şeye ulaşma hakkındaki eşitlikten dolayı kimseye bir öncelik tanımayacağı için kavga ve kaos ortamı oluşur. Herkes birbirini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışır. İnsanlar devamlı bir ölüm korkusu içinde tetikte beklemektedirler.²⁶ İşte bu sebeple “Homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) sözüyle ifade edilmeye çalışılan Hobbes’un “doğal hâldeki insan”ı, diğer insanlarla mücadele edebildiği sürece hayatta kalabilmektedir.

Doğal hâlde güvensizlik içindeki insan, kendi varlığını korumak için savaşmak zorundadır. İnsan; rekabet, güvensizlik, şan-şeref sebebiyle savaşır ve kendisini güven altına alacak bir otorite-egemen güç olmadıkça savaşmaya devam eder. Ortada gücü elinde tutan ve insanların güvenliğini sağlayan bir otorite olmadığı için insanlar, kendi güvenliklerini kendileri sağlamaya çalışırlar. Eğer savaşmazlar ya da kendilerini korumazlarsa, bir başkasına yem olacaklardır.²⁷

Savaş durumunda, güven olmadığı için ne tarım ne ticaret vardır. İnsanın tek derdi düşmanlarından korunmak ve hayatta kalmak olduğundan; yazıyla, bilimle, sanatla uğraşacak durumu yoktur. Şiddetli ölüm korkusu ve güvensizlikten dolayı insan hep yalnızdır, toplum yoktur.²⁸

Doğal savaş durumunun ahlâkî sonuçları ise Hobbes’a göre şöyledir: Savaş ortamında hayatta kalabilmek uğruna yalnız kendini düşünen vahşi ve bencil insan için hiçbir şey adalete aykırı değildir. Çünkü insanın en temel güdüsü olan

²⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 95; (İng.), s. 187.

²⁶ *a.g.e.*, s. 93; (İng.), s. 184.

²⁷ *a.g.e.*, s. 94; (İng.), s. 185-186.

²⁸ *a.g.e.*, s. 94-95; (İng.), s. 186.

“hayatta kalma” isteği, doğal savaş durumunda tehdit altındadır. Böyle bir durumda insanın kardeşini düşünmesi, hakkaniyete uygun davranmaya çalışması mümkün değildir. İnsan, canını korumak için her şeyi ahlâkîliğini düşünmeksizin yapacaktır. Bu insanın “doğal hak”ıdır. Savaş hâlinde; doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Çünkü bu kavramların içini dolduracak ve insanlar için yasa hâline getirecek bir otorite yoktur. Savaşın tek erdemi cebir ve hiledir.²⁹

Görüldüğü gibi Hobbes, insanlar üzerinde yaptırım olan bir egemen olmadığında ahlâkın söz konusu olmayacağını düşünmektedir. İnsan, kendi varlığını koruma içgüdüsüne rağmen ahlâkî davranabilecek bir varlık değildir. O hâlde Hobbes ahlâkın alanını ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki “doğal savaş durumu”dur ki, böyle bir savaş durumunda ahlâka yer yoktur. Diğeri ise ahlâkın uygulama alanı bulmaya başlayacağı devlettir.

Doğal hakkın insana, kendi hayatını koruması için gücünü dilediği gibi kullanması ve bu amaca yönelik her türlü yöntemi uygulaması özgürlüğünü vermesi sebebiyle kişi, doğal hukuka ya da aklın gösterdiği doğrulara karşı bilerek günah işleyebilecektir. Hobbes’un bunu “doğal hak” (the right of nature-jus naturale) olarak isimlendirmesi ve insana bu hakkı vermesi, onun doğal durumda *ahlâkî özerkliği* savunduğunu göstermektedir.³⁰ Hobbes’un, felsefesinde bu ahlâkî özerkliğe yer vermesi, modern liberalizme kılavuzluk eden filozoflardan biri olduğunu düşündürmüştür.³¹

Sonuç olarak Hobbes’a göre insan doğasının ahlâka nasıl bir kaynak olduğuna bakıldığında görülmektedir ki insan doğası; duyguların yönlendirmesinde olan, sürekli olarak hayatta kalmayı amaçlayan, bu sebeple de bencilliği emreden bir mâhiyete sahiptir. İnsan doğasındaki şiddetli “varlığını devam ettirme arzusu”, insan için ahlâkî olanı da belirlemektedir. Bu da insanın faydasına olan, onun yaşamını devam ettirmesine yarayan neyse odur.

b) Akıl

İnsan, yalnızca doğumuyla beraber getirdiği bu tabiattan ibaret değildir. Aynı zamanda akıl sahibi bir varlıktır. Bu akıl insana, en temel güdüsü olan “hayatta kalma” arzusunu tatmin edebilecek yolları gösterebilecek bir mâhiyettir. Aynı zamanda akıl, herkesin üzerinde anlaşabileceği temel ahlâkî prensipleri insana göstermesi sebebiyle de ahlâkın bir kaynağıdır. Hobbes, herkesin aklıyla bulabileceği bu ahlâkî prensiplere bir bütün olarak “doğal hukuk”³²(the law of nature-lex

²⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 96; (İng.), s. 188.

³⁰ Naci İspir, “Thomas Hobbes ve Demokrasi”, *Felsefe Dünyası*, sy. 38, Ankara 2003, s. 143.

³¹ *a.g.e.*, s. 147.

³² Günümüz sözlüklerinde “law of nature” ifadesi, doğanın düzenini oluşturan ilkeler anlamında olmak üzere “doğa yasaları” kavramıyla karşılanmaktadır. Doğal hukuk ise “natural law” ifade-

naturalis) der.³³

Doğal hukuk, akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı şeyleri yapmasını yasaklayıp, hayatını korumasını sağlayan genel ilke ve kurallar bütünüdür. Bu kurallar, insanın doğal hakları üzerinde tespit ve ilzamda bulunur. Bu tanıma göre doğal hak ve hukuk farklı şeylerdir. Hak; yapmak veya yapmamak özgürlüğünü içerirken, hukuk; bunlardan birini yükümlülük diğerini ise yasak kapsamına alır. Doğal hukuk, mutlak ve bağlayıcı ahlâkî değerleri ortaya koymaktan çok, yasal ve ahlâkî sistemlerde nelere değer verileceğini nedensel ve akli bir biçimde belirler.³⁴

Hobbes'a göre insanın doğuştan getirdiği bir takım ahlâkî değerler yoktur. İnsanın doğası bencil ve vahşîdir, herhangi bir ahlâkî niteliği içinde barındırmaz. Fakat bunun yanında insan akıl sahibi bir varlıktır ve akıl her insanda eşit derecede mevcuttur. İşte doğal hukuk, insanların doğruluğunda birleşebilecekleri akli kurallar bütünüdür. Hobbes doğal hukuka dinî bir mâhiyet de vermiş ve bu yasaların Tanrı tarafından insan kalbine yazılmış ilkeler olduğunu belirtmiştir.³⁵ O hâlde aklını doğru kullanabilen her insan, doğal hukuk kurallarına ulaşabilir ve bunları tasdik edebilir.

Peki, insanları doğal hukuk kurallarını bulmaya iten sebep nedir? Neden insan bu ahlâkî çıkarıma ihtiyaç duyar? Hobbes bu soruya cevap verirken yine "hayatı koruma" içgüdüsüne dayanmaktadır. Doğal durumda savaş ve güvensizlik içinde yaşayan insanlar, bu durumdan kurtulmanın çarelerini düşünürler. Doğal hukukun maddeleri, bu çaba içinde olan insanın karşısına çıkacak ilk uzlaşma esaslarıdır. Bu maddeler bir anlamda, insanın kendi varlığını koruma güdüsünün rasyonel zemine oturtulmuş hâlidir. Kendi çıkarını akli temeller üzerinde korumak isteyen insanın nasıl davranacağını belirleyen kurallardır.

Doğal hukuk kavramı İlkçağ'da metafizik, Ortaçağ'da ise Hıristiyanlık nedeniyle teolojik bir mâhiyet taşımaktadır. Hobbes'un doğal hukuk kavramı ise İlkçağ ve Ortaçağ'dakinden tamamıyla farklıdır. Hobbes'un doğal hukukunun kuralları, hiçbir teolojik ya da metafizik temele dayanmaz. Tanrı tarafından insan kalbine yazılmışlardır fakat bir kutsal kitaptan ya da doğaüstü bir kaynaktan değil, doğal akıldan çıkarılan ilkelerdir. Tamamen insan doğasına ve aklına dayanır. Akıllı bir insanın, hayata geçirilmesinin kendi çıkarına olduğunu bildiği

sinin karşılığı olarak gösterilmektedir. Halbuki Hobbes *Leviathan*'da hem "natural law" hem de "law of nature" kavramlarını doğal hukuku ifade etmek için kullanmaktadır. Buna rağmen pek çok Türkçe kaynakta "law of nature" için "doğa yasaları" karşılığı kullanılmaktadır. Bu kullanımın karışıklığa yol açacağı endişesiyle, makalede "doğa yasaları" yerine "doğal hukuk" kavramı tercih edilmiştir.

³³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 96-97; (İng.), 189.

³⁴ *a.g.e.*, s. 96-97; (İng.), s. 189.

³⁵ *a.g.e.*, s. 358; (İng.), s. 545.

kurallardır. Rasyonel ve insanlar arasında ortak olan bu yasalar; Hobbes felsefesinde, fiziğin yasalarının ahlâk alanındaki karşılığı gibi rol oynamaktadır.³⁶

Thomas Hobbes, *Leviathan*'da tam on dokuz doğal hukuk maddesi sıralar. Doğal hukukun ikinci maddesi olarak belirtilen *kendine yapılmasını kabul etmeyeceğin bir şeyi başkasına yapma* yasasıyla özetlenmesi mümkün olan doğal hukuk kuralları, değişmez ve ebedîdir. *Barışı aramak ve izlemek, yapılan ahitleri yerine getirmek, iyiliğe karşı minnettar olmak, diğer insanlarla uyumlu olmaya çalışmak, af dileyenleri affetmek, kötülüğe sadece gelecekte fayda vermesini düşünerek kötülükle karşılık vermek, aşışmamak, kibirli ve küstah olmamak, hakemlikte tarafsız davranmak, bölüşümü hakkaniyetli yapmak ve gerekirse kuraya veya ekberiyet kuralına başvurmak, barış araçlarının güvenliğini sağlamak, taraf tutma eğilimi olan hakem yapmamak ve delil olmaması hâlinde tanıklara güvenmek* gibi esasları içeren doğal hukuk, doğru işleyen insan aklı bulunduğu sürece var olacaktır. Hukuka aykırı bir yasa yapılması imkânsızdır. Adaletsizlik, nankörlük, küstahlık, kibir ve haksızlık gibi hareketler asla yasal kılınamaz.³⁷ Hobbes, kaynağını akıldan alan bu ahlâkî ilkeleri hukukun temeline yerleştirerek, ahlâk ile hukuku eş değer bir hâle getirmiştir.

Hobbes'a göre bu doğal hukuk kurallarının bilimi, tek ve gerçek ahlâk felsefesidir. Çünkü iyi ve kötü gibi yargılar kişiden kişiye değişir. Doğal hukuk ise, bütün insanların üzerinde anlaşabilecekleri maddelerin toplamıdır. Hobbes mutlak bir iyi ve kötünün olmadığını belirtmesine rağmen, aklın ortak ahlâkî ilkelere varabileceğini düşünmüştür. Böylece ortak bir yargıya varılabileceğinden, doğal hukuk ahlâk felsefesinin ilgilenmesi gereken bir gerçekliktir.³⁸

Görüldüğü gibi Hobbes'ta insanlar, akıllarıyla bir takım ortak ahlâkî ilkelere ulaşabilmektedir. O hâlde Hobbes için akıl da bir ahlâk kaynağı olmaktadır. Fakat insanın aklıyla bulduğu bu ahlâkî ilkeler, insanın bu ilkelere uymakla sorumlu olmasına yetmemektedir. Hobbes bundan sonra diğer bir aşamaya geçer. Bu da akıldan sonra ahlâkın kaynağı olacak ve bunun yanında insan üzerine yaptırım sahibi olacak olan "sözleşme"dir.

c) Sözleşme

Sözleşme; karşılıklı olarak hakların devredilmesidir. Thomas Hobbes'a göre; doğal durumda insanların savaşmaksızın kendi hayatlarını güvene almalarının tek akli yolu sözleşmedir. Ölüm korkusundan ve bu yüzden sürekli savaşmaktan kurtulmak için insan, doğal durumda elinde olan "her şey üzerindeki hak"ını bırakmalıdır. Savaşmaksızın güven içinde yaşayabilmek için, kendi üzerinde

³⁶ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Bursa 2001, s. 46-47.

³⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 115-116; (İng.), s. 214-215.

³⁸ *a.g.e.*, s. 117; (İng.), s. 215.

başkalarının kullanmasına izin vereceği nispette bir özgürlükle yetinmelidir.³⁹

Hobbes, insanı sözleşmeye yani barışa götüren duyguları şöyle sıralar: Ölüm korkusu, rahat bir hayat için gerekli şeyleri elde etme arzusu ve bunları çalışarak kazanma umudu.⁴⁰ Bu duyguları ve bunun yanında aklı ile hareket eden insan, kendini savaş durumundan çıkarabilecek çözümü bulabilme yeteneğine sahiptir. Bu çözüm de, insanın haklarını güvence altına alabilmesi için diğerleriyle sözleşme yapmasıdır. Hobbes'ta sözleşme, insanın sosyalleşme güdüsünün bir sonucu değildir. İnsanın sözleşmeye yönelmesinin tek sebebi, menfaatine daha uygun gelmesidir. Çünkü insan, sözleşme yaparak can güvenliğini muhafaza edebilecektir.⁴¹

Ancak, böyle bir sözleşmenin güvenilir olması Hobbes'a göre, ahdin gereğini ifâya zorlayıcı yeterli hak ve güce sahip genel bir gücün varlığıyla söz konusu olabilir. Zorlayıcı bir gücün korkusu olmadıkça insanların hırsına, tamahına, öfkese ve kıskançlığına gem vurabilecek bir sözleşme yoktur. Sözleşmenin devamını güvence altına alacak güç sahibi bir egemen olmadıkça, insanların birbirine verdikleri söz hiçbir geçerlilik ifade etmez.⁴²

İnsan doğal durumdayken, can güvenliğini korumak zorunda olduğu için her türlü hareketi yapma özgürlüğüne sahipti. Böyle bir durumda insan eylemlerinin ahlâkîliğinden söz edilemiyordu. Ancak sözleşme yapıldıktan sonra insan için böyle bir endişe kalmamaktadır. O hâlde sözleşme ile yaşama hakkını güvence altına alan insanın ahlâkî durumu ne olacaktır? Sözleşmeden sonra insan eylemlerini ahlâkî ya da gayr-ı ahlâkî yapan bir ölçü olacak mıdır? Olacaksa bu ölçünün kaynağı nerededir? Hobbes'un ahlâkî, doğal durumdan sözleşmeye, oradan devlete ulaşan felsefesinin aşamalı yapısına paralel olarak inşâ edilmiştir. Bu sebeple sözleşme yapmış insanın ahlâkîliği, doğal hâldeki insanın ahlâkîliğinden son derece farklıdır.

Hobbes'a göre doğal savaş durumunda hiçbir hareket adaletsiz değildi. İnsan bir diğer insanı öldürebilir, malını çalabilirdi ve bu ahlaksızca bir hareket sayılmazdı. Fakat sözleşme yapıldıktan sonra Hobbes'a göre insanın eylemlerinin ahlâkîliğinden veya ahlâksızlığından söz etmek mümkün olmaktadır. Buna göre sözleşmeye aykırı hareket etmek adaletsizlik, sözleşme ile kurulmaya sağlanan düzeni bozucu hareketler ahlâksızlık olarak nitelendirilmeye başlanır. Sözleşme ile doğal durumdan kurtularak devlet kurulduğuna göre, devletin devamını tehlikeye sokucu hareketler ahlâkî olmayan hareketlerdir.

Sözleşme yapıldığında Hobbes'a göre ahlâkın kaynağı sözleşme olmaktadır.

³⁹ *a.g.e.*, s. 97; (İng.), s. 190.

⁴⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 96; (İng.), s. 188-189.

⁴¹ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi Ders Notları*, Ankara 1987, s. 196.

⁴² Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 101-102; (İng.), s. 196.

Sözleşme, ahlâk alanını belirleyen temel yasa hâline gelmektedir. Sözleşmenin amacına uygun her türlü hareket ahlâkî, sözleşmeye aykırı her davranış gayr-ı ahlâkî sayılmaktadır. Sözleşme ile herhangi bir sınırlama konulmamış konularda ise insan, istediği gibi davranmakta özgürdür. Şöyle ki; savaşan iki kişiden yenilmek üzere olanı, yenmek üzere olanla bir sözleşme yapsa; hayatı ve bedeni serbest bırakılmak şartıyla, hayatını ve bedenini kullanma hakkını yene verse hâkimiyet tamamıyla yenen kişiye geçer. Bu kişi sözleşme yaptığı kişiyi uşağı gibi kullanabilir; onun malını, çocuklarını, emeğini dilediği gibi idâre edebilir. Uşağın itaatsizliği hâlinde onu dilediği gibi cezalandırabilir. Çünkü uşakla onu dilediği gibi kullanabileceğine dair sözleşme yapmıştır ve bu sözleşme onu her hakka sahip kılmıştır. Sözleşme sebebiyle onun hiçbir filine adaletsiz ya da haksız denemez.⁴³

Hobbes'un *Leviathan*'da verdiği bu örnekten de anlıyoruz ki Hobbes'un ahlâkî hiçbir genel ya da aşkın kurala bağlı değildir. İnsanı genel ahlâkî prensipler değil, yalnızca yaptığı sözleşmeler bağlar. Sözleşme ise insanı her hakka sahip kılar. Hakkı elinde bulunduran kişinin hiçbir hareketi ahlâksız sayılmazken, sözleşmeye aykırı her hareket ahlâksızlık, adaletsizliktir. Buna göre ahlâk, Hobbes'a göre yapay bir mâhiyet arz eder. Sözleşme olmadığında ahlâk da yoktur.

Hobbes, "kılıcın zoru olmadıkça, sözleşmelerin boş sözlerden ibaret olduğu ve insanı güvence altına almaya yetmeyeceği"⁴⁴ düşüncesindedir. İşte bu sebeple Hobbes'un çok önem verdiği sözleşme, insanı doğal durumdan kurtaran sözleşmedir. Bu da herkesi kontrol altında tutabilecek ve herkesin sözleşmeye sâdik kalabilmesini sağlayacak gücü elinde bulunduran bir egemen güçle mümkündür. Hobbes buradan, ünlü devlet görüşüne ulaşır. Hobbes'a göre doğal durumdaki savaş ortamından kurtulmak için, egemen güçle yapılmış sözleşmeye dayanan bir devlet lâzımdır. İnsanın hayatta kalabilmesi ve güvenliği için devlet gereklidir. İnsanlar güçlerini devretmek üzere toplumca sözleştikten sonra devlet (*Leviathan*) doğar. Bu büyük egemen güç; doğal durumda kendi hakkı için savaşmak zorunda olan insanın hakkını, yaptığı sözleşmeyle bizzat kendisi koruyacaktır.

Sonuç olarak Hobbes'ta insan davranışlarının ahlâkîliği *insanın kendi doğasının* da başlamaktadır. Ancak bu, tam anlamıyla bir bencillik ahlâkıdır. Bu ahlâk ise, herkesin en iyiyi elde etmek için birbiriyle savaştığı "doğal savaş durumu"nu doğurmaktadır. Fakat insan bu doğal savaş durumunda mutlu değildir, devamlı ölüm korkusuyla yaşamaktadır. Bundan dolayı bu savaş hâlinde kurtulmak istemektedir. Ve akıl sahibi insan düşünmeye başlar. Düşünmenin sonunda, ahlâkî birtakım ilkeleri içeren "doğal hukuk"a ulaşır. Böylece ikinci ahlâk kaynağı *akıl* olmaktadır. Ancak insan doğal hukuk kurallarını bularak huzur ve sükûna

⁴³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 150-151; (İng.), s. 255-256.

⁴⁴ *a.g.e.*, s. 127; (İng.), s. 223.

eremez. Herkesin bu kurallara uymasını garantiye almak için bir sözleşmeye ihtiyaç duyar. Hobbes böyle bir sözleşmenin geçerli olabilmesi için egemen bir gücün varolması gerektiğini düşünür. Bu egemen güç, sözleşmenin kurallarını da belirleyen kişi olacaktır. O hâlde insan doğası ve akıldan sonra ahlâkın kaynağı “sözleşme” olmaktadır. Sözleşme kabul edildikten sonra ise insan için ahlâk, bu sözleşmeye uymaktan ibaret olacaktır.

3. Hobbes'ta Ahlâkî Değerler

Hobbes felsefesinde “adalet ve iyilik” gibi ahlâkî değerlerin ne ifade ettiğine bakıldığında, bu değerlerin de insanın temel güdüsü “hayatta kalma” isteğinden bağımsız olarak ele alınmadığı görülmektedir. Hobbes'a göre ahlâkî değerlerin nihai ilkesi, insan hayatını korumaktır. Ahlâkî kabul edilen değerlerin görevi, kişiyi yüksek bir ruhî olgunluğa ya da Tanrı katında bir yüceliğe ulaştırmak değil, menfaati temin etmek; en başta da hayatta kalmayı sağlamaktır.

Hobbes'a göre ahlâkî değerlerin bir başka varlık sebebi, toplumun devamını sağlamadaki rolüdür.⁴⁵ Ölüm korkusundan kurtulmak için devlet çatısı altına sığınan ve böylece toplumu oluşturan bireyler için toplumun devamı, güvenliğin de devamı anlamına gelmektedir. Toplumun ayakta kalabilmesi de, herkesin başkalarının hakkına riâyet ettiği, adaleti gözettiği bir ortamda mümkündür. İşte ahlâkî prensipler bu noktada işlev görmektedir. Burada Hobbes'un cismânî egemenin buyruklarına uymanın da ahlâkî bir yükümlülük olduğu görüşünü unutmamak lâzımdır. Hem toplumun bireyleri arasında hakkaniyeti gözetmek hem de egemene itaat etmek hususunda görev yapan ahlâkî değerler, her hâlû-kârda insanların doğal duruma dönmemesi için yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda toplumun devamını da sağlamaktadırlar.

Hobbes'a göre ahlâkî değerlerin bir diğer özelliği öznel olmalarıdır. Ortak bir değerler sistemi mevcut değildir. Herkes, kendi için uygun gördüğünü değer olarak kabul eder. Yani ahlâkî değerler kişiden kişiye değişir. Fakat Hobbes, ahlâkî tek aşamada izah etmediği gibi ahlâkî değerleri de böyle algılamaz. Ahlâkî değerlerin öznelliği, herkesin dilediği gibi yaşadığı doğal durumda söz konusudur. Sözleşme yapılıp devlet kurulduğu takdirde ahlâkî değerler, nesnel hâle gelebilirler. Çünkü artık devlet başkanının yaptığı yasalara uymak, ahlâkî bir ortak değer hâline gelecektir.

Görülüyor ki Hobbes'un felsefesinde ahlâkî değerlerin kendi başına mevcudiyeti söz konusu değildir. Bunlar ancak insanla birlikte var olabilirler. İnsan da doğuştan gelen bencil bir tabiata sahiptir. İnsanın iradi hareketlerinin amacı, kendisine bir fayda sağlamaktır. Dolayısıyla ahlâkî değerlerin temelinde yatan

⁴⁵ Jacob Ben Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (çev. M.Ali Kılıçbay, Levent Köker), Ankara 1983, s. 167.

ilke “hayatta kalma” ve buna faydalı olacak durumlara ulaşma arzusudur. İnsan, hayatta kalmak için savaştığı doğal durumda asla âdil olmayacaktır. Sözleşme ile âdil olacağına dair söz verdiği devlette ise, doğal savaş durumuna dönmek için âdil olacaktır. Son tahlilde insanın ahlâkî davranışı hep “hayatta kalmak”, “ölüm korkusu”ndan kurtulmak ve bunların hepsini içine alan “menfaat” içindir. O hâlde son söz olarak Hobbes düşüncesinde ahlâkî değerlerin, insandan bağımsız ve aşkın bir mâhiyetinin olmadığını, insanın menfaatine uygun olarak şekillendiğini söylemek mümkündür.

Hobbes'un ahlâkî değerlere yüklediği anlamlara “adalet” ve “iyi-kötü” kavramlarını örnek alarak bakalım. Hobbes'a göre adalet; insanın yaptığı ahitleri yerine getirmesi, herkese hakkı olanı vermesidir. Ancak herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu doğal durumda böyle bir adaletten söz edilemez. Bu sebeple doğal durumda hiçbir eylem adaletsiz değildir.⁴⁶

Adalet ve adaletsizlik ne bedeninin ne zihnin melekesidir. İnsan doğasında böyle değerler yoktur. Adalet; insanın yaptığı sözleşme ile bazı haklarını egemen güce devretmesiyle⁴⁷, yani sözleşmeyle başlar. Devlet yokken adalet ve adaletsizlik de yoktur. Çünkü ölüm korkusuyla hareket eden insanın hiçbir eylemi Hobbes'a göre adaletsiz sayılmaz. Fakat devletin kuruluşuyla bu korku bittiğine göre, insan eylemleri de adalet ve adaletsizlik gibi ahlâkî sıfatlarla tavsif edilebilir. Doğal durumu sona erdiren ve maiyetinin haklarını güven altına alıp bazı kurallarla sınırlayan egemen güç, adaleti ve adaletsizliği de belirleyen yegâne otoritedir.⁴⁸

Artık sözleşmeye uymak adalet, uymamak adaletsizliktir. Bu sebeple kendisiyle ahit yapılmış bir kişiye zarar vermek, ona haksızlık yapmak adaletsizliktir.⁴⁹ İnsan, hayatı için en önemli ahitleşmeyi egemen güçle yapmıştır. Bu sebeple insanın devlete sâdik kalması adalet, ahidini ifâ etmemesi ise en büyük adaletsizliktir.⁵⁰ Dolayısıyla Hobbes devlete itaati, sözleşmeden doğan ahlâkî bir gereklilik olarak görmektedir ve bunu “adalet” değeriyle karşılamaktadır.

Devlet içinde yaşayan insan, devletin yaptığı yasalara bağlıdır. Ancak Hobbes insanın, hakkında yasa olmayan bir konuda ahlâkî davranma yükümlülüğünün olmadığını belirtmiştir. Meselâ kendi özel çıkarı mecliste görüşülecek birisi meclisin içinden parayla dostlar edinse bile, buna karşı açık bir yasa olmadıkça bunun adaletsiz sayılamayacağını söylemiştir.⁵¹ Hobbes böylece bireyler için neyin adalet olduğunu ilan etme hakkını yalnızca devlete verir. Şu hâlde doğal hukuk,

⁴⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 96; (İng.), s. 188.

⁴⁷ Devredilemeyen haklar için bk. *Leviathan*, s. 99; (İng.), s. 192.

⁴⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 106; (İng.), s. 202.

⁴⁹ *a.g.e.*, s. 107-110; (İng.), s. 201-208.

⁵⁰ *a.g.e.*, s. 106; (İng.), s. 202.

⁵¹ *a.g.e.*, s. 172; (İng.), s. 286.

egemen gücün koyduğu yasalar çerçevesinde şekillenmekte ve sınırlanmaktadır.⁵²

Hobbes'a göre iyi, kötü gibi yargıların kaynağı öncelikle insan doğasıdır. Bir insanın iştahı veya arzusunun yöneldiği şey, o insan bakımından iyi bir şeydir. Nefret ve istikrâhının yöneldiği şey ise kötüdür. İnsandaki duygular, kişilerin biyolojik ve psikolojik durumuna, onun yaşamsal ihtiyaçlarına dayandığı için insandan insana farklılık gösterir. Bir kişinin nefret duyduğu bir şey, bir başkası için arzu edilir olabilir. Bu sebeple Hobbes'a göre ortak değer yargılarından söz etmek imkânsızdır. Mutlak iyi, mutlak kötü diye bir şey yoktur.⁵³

Hobbes'a göre bir işin veya bir olayın "iyi" ya da "kötü" şeklinde değerlendirilmesi, kişilerin teemmül gücüne bağlıdır. İnsanlar bir olaya "iyi" veya "kötü" demeden önce, o işin doğuracağı sonuçları düşünürler. Doğması muhtemel sonuçların "iyi" olacağına dair kanaat, o olay hakkında "iyi" yargısının verilmesine sebep olur. Ancak olayın doğuracağı sonuçları doğru tahmin edebilmek, teemmülün doğru yapılabilmesine bağlıdır. Doğru teemmül Hobbes'a göre, düşüncelerin doğru bir sıralama ile zincirlenmesi demektir. Fakat filozofa göre bu teemmül de insanın arzularından müstağni değildir ve arzulara göre yönlendirilirler. Dolayısıyla varılacak yargı da öznelidir ve asla mutlak değildir.⁵⁴

Hobbes, "en yüksek iyi" olan evrensel bir değer var olmadığını düşünür. Ancak araç olarak bir "evrensel iyi"nin varlığından söz eder. Bu da doğal hâlden kurtuluşla temin edilmiş bir barış içinde yaşayan toplumun varlığıdır. Bütün insanlar için ortak en iyi olan şey budur. İnsanın her eylemi, en iyi olan bu toplumun devamını sağlamaya yönelik olmalıdır. İnsanı bu güven verici toplumdaki uzaklaştıran her şey ise kötüdür.

Hobbes'un açıklamalarından anlıyoruz ki insan doğasında "iyi", "kötü", "değerli" ve "değersiz" gibi yargılar yoktur. Hobbes bunun yanında; insan dışında, insandan bağımsız değerlerden kaynaklanan, kaynağı Tanrı'da olan bir "iyi" ve "kötü"den söz etmenin anlamsız olduğunu da ileri sürmüştür. Ona göre iyi ve kötü, iştah ve istikrâhın sahibi olan kimseye göre değişen yargılardır. Nesnelere doğasında da böyle genel bir kural bulunmaz.⁵⁵

Ahlâkî yargıların özneliği, insanın doğal durumda bulunduğu süre içinde geçerlidir. Ne zaman ki devleti temsil eden kişi, hakem ya da yargıç iyi ve kötünün ne olduğu hakkında bir karar verir, o zaman iyi ve kötü genel bir kurala bağlanabilir. Çünkü insanlar genel güvenlik amacı üzerinde birleşmişlerdir. Artık "iyi"; bu güvenliği sağlayan bir davranıştır. Genel güvenliği sağlayan bütün davranışlar "iyi", bu güvenliği tehdit eden davranışlar ise "kötü"dür. Böylece herkesin üze-

⁵² Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 191; (İng.), s. 314.

⁵³ *a.g.e.*, s. 48; (İng.), s. 120.

⁵⁴ *a.g.e.*, s. 54-55; (İng.), s. 133-134.

⁵⁵ *a.g.e.*, s. 48; (İng.), s. 120.

rinde birleştiği ahlâk meydana gelir.⁵⁶ Buradan da anlıyoruz ki Hobbes'un felsefesinde ahlâk doğal değil, sözleşme ile hayata geçen yapay bir kavramdır.

Hobbes'un iyi ve kötü gibi ahlâkî kavramları tümüyle duygulara bağlaması, onun ahlâkî değerler konusunda öznelci ve göreci bir düşünür olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle Hobbes, insanmerkezci ve duygucu bir ahlâk geliştirmiştir.⁵⁷

C. Thomas Hobbes'ta Ahlâkın Devlet, Din ve Hukukla İlişkisi

Thomas Hobbes'ta ahlâk; hukukla iç içe gelişirken, doğal hukukun Tanrısallığı açısından dinle de bir bağlantı taşır. Dinle bu bağlantısına rağmen Hobbes, ahlâkî dinden bağımsız bir alan gibi ele alır. Ayrıca Hobbes'a göre sözleşmenin ahlâkın kaynağı olması sebebiyle, sözleşmeyle kurulan devlet de ahlâk için belirleyici bir pozisyona gelmektedir. İlişkilerin bu karmaşıklığı sebebiyle Hobbes'ta ahlâkın devlet, din ve hukukla ilişkisi tek tek ele alınmalıdır.

1. Ahlâk-Devlet İlişkisi

Devlet, insanları yabancıların saldırılarından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek, böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini beslemelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak genel bir güçtür.⁵⁸ Hobbes devletin kurulmasıyla, insan hareketlerinin tek amacı olan "kendini koruma" çabasını devlete bırakır ve insanı bu yükten kurtarır. Artık insan, bu korkudan kurtulduğu için her şey üzerindeki hakkını bırakmıştır ve davranışlarında ahlâkîlikten söz etmek mümkün hâle gelmiştir.

Hobbes'a göre doğal durumdaki insanlar egemen bir güç ile sözleşme yaptıktan ve böylece devlet kurulduktan sonra, ahlâkın kaynağı da sözleşme gereği devlet olmaya başlar. Daha öncesinde insan, sadece bencilliği emreden doğasına uygun hareket ederken; devletin kurulmasının ardından sözleşmeye göre hareket eder. Artık Hobbes'a göre âdil insan, "hareketlerinde ülkesinin yasalarına uyan kişi"dir. İnsanın birincil görevi, egemen gücün koyduğu yasalara uymaktır. Hobbes'un devlete "ölümlü Tanrı" demesi, devletin insan eylemleri üzerindeki yaptırımını ifade etmesi açısından mânidardır.⁵⁹

Hobbes, yeryüzü egemenlerini ikiye ayırır. Bunlar *cismânî egemen* ve *ruhânî egemendir*. Eğer egemen olan kişi, Tanrı'nın bizzat kendisiyle görüşen elçisi ise bu kişi ruhânî egemendir. Ancak egemen sadece, kılıç veya sözleşme yoluyla devleti kurmuş ya da ele geçirmiş biriye bu kişi *cismânî egemendir*. Egemene itaat

⁵⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 2002, s. 253.

⁵⁷ Ahmet Cevizci, *Etüğe Giriş*, s. 101.

⁵⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 129-130; (İng.), s. 226-228.

⁵⁹ *a.g.e.*, s. 130; (İng.), s. 227-228.

açısından Hobbes, cismânî ve ruhânî egemen arasında bir ayırım gözetmez.

İnsanların davranışlarında Hobbes'a göre; egemenin yasasına uygunluk dışında onları doğru veya yanlış kılacak hiçbir şey yoktur. İnsanların davranışlarına ilişkin ihtilaflarda cismânî egemenlik ve en yüce yargı makamı aynı şeydir. Cismânî yasaları yapanlar, eylemlerin adaletliliği veya adaletsizliğini sadece ilan etmezler, buna karar da verirler.⁶⁰

Ahlâkın kaynağını devlet dışında görme, devletin yıkılmasına yol açıcı bir harekettir. Kişilerin iyi-kötüye kendilerinin karar verebileceği, insanın yalnızca kendi vicdanına karşı sorumlu olduğu, ilham ile iyi ve kötüye karar verme yetkisinin kazanılabileceği gibi müfsit fikirler, devletin yıkılmasına yol açar. Devletin yıkılması ise insanı doğal savaş durumuna geri döndüreceğinden, bundan daha kötü bir şey olamaz.⁶¹

Devlet kurulduktan sonra uyrukların ahdi bozması, egemene karşı gelmesi, başka bir egemenle sözleşme yapması Hobbes'a göre adaletsizliktir. İnsan böyle yaparak sözleşme yapmış diğer insanların güvenlik hakkını elinden almış – devletin kurulmasıyla uyulması zorunlu hâle gelmiş olan- doğal hukuka aykırı davranmıştır. Hobbes böylece devletin bekasını ve sözleşmenin devamını ahlâkî birtakım değerlere bağlamaya çalışmış görünmektedir.⁶²

Egemen güç başa geçtikten sonra, uyruklar için bir takım kurallar belirler. Sözle, yazıyla veya başka bir işaretle, doğru ve yanlışın ayırt edilmesi için konulan bu kurallara “toplum yasaı” (civil law) adı verilir. Bu yasa bir tavsiye değil, bir emirdir; uyruklar için bağlayıcıdır. Tek yasa koyucu ise egemen güçtür, egemen güç ise bu yasalara bağlı değildir.⁶³ Ahlâk felsefesi açısından toplum yasalarının önemi, bu yasaların insan eylemlerinin ahlâkî olan ve olmayanlarını da belirlemesidir. Buna göre egemenin doğru dediği yasal, yanlış dediği suçtur. Egemen yasalarını yaparken hiçbir aşkın kaynağa dayanmaz, sadece kendi rızasına dayanır.⁶⁴

Egemene karşı gelen kişi, diğerleri tarafından yok edilmelidir. Hobbes'a göre ahde aykırı davranmak adaletsizliktir ve bu tavrı sergileyen kişi haklı olarak öldürülmelidir. Aksi hâlde topluca doğal hâle dönülecektir ve bu sefer bir kişinin değil, herkesin birbirini öldürmesi adaletsiz sayılmayacaktır.⁶⁵ Hobbes burada devleti ayakta tutabilmek için, devlete karşı girişilen hareketlere ahlâkî anlamlar yüklemektedir. Onun tek amacı, insanın doğal hâle dönüşünü engellemektir.

⁶⁰ Thomas Hobbes, *a.g.e.*, s. 386; (İng.), s. 586.

⁶¹ *a.g.e.*, s. 227-228; (İng.), s. 365-367.

⁶² *a.g.e.*, s. 131; (İng.), s. 228-229.

⁶³ *a.g.e.*, s. 189; (İng.), s. 311-312.

⁶⁴ *a.g.e.*, s. 190; (İng.), s. 312-313.

⁶⁵ *a.g.e.*, s. 133; (İng.), s. 232.

Egemenin hiçbir eylemi Hobbes'a göre adaletsizlik değildir. O zaten uyrukların kendine bütün haklarını devretmesiyle egemen olmuştur. Dolayısıyla insafsızlık edebilir ama buna adaletsizlik ya da haksızlık denemez.⁶⁶Bu sebeple devletlerde bir uyruk egemen gücün emriyle öldürülebilir ve yine de ne uyruk ne de egemen birbirlerine haksızlık etmiş olur.⁶⁷Burada Hobbes'un, egemeni hiçbir ahlâkî yükümlülükle sınırlamadığı görülüyor. Egemen âdil olmak zorunda değildir, çünkü egemenin kendisi ahlâkın kaynağıdır ve hiç kimseye boyun eğmek durumunda değildir. İnsanlar ise doğal durumdan kurtulmak için gönüllü olarak haklarını devrettiklerine göre, karşı çıkma hakkına sahip değillerdir. Hobbes insanın durumunu devamlı doğal durumla kıyaslar ve hiçbir ahlâkî yargının olmadığı bu ortamdan gelen insanın, devlet çatısı altında egemenden ahlâkî davranmasını talep etmesini haklı görmez. Çünkü egemen güç, hiçbir zaman yokluğu kadar zararlı değildir.⁶⁸

Hobbes'a göre egemenin açıkça yaptığı bir insafsızlık adaletsizlik değildir ancak doğal hukuka aykırı olması sebebiyle Tanrı katında günahdır. Fakat bu, egemenin dünyadaki otoritesine bir hanel getirmez. Egemen halka karşı değil, Tanrı'ya karşı sorumludur.⁶⁹ Fakat bu, egemenin Kilise'ye karşı bir sorumluluğunun olduğu anlamına gelmez. Egemenin Tanrı'ya karşı sorumluluğu, sadece kişisel bir sorumluluktur ve Tanrı'yla kendisi arasındadır. Zaten Hobbes'a göre Kilise de devletin egemenliği altındadır ve Kilise'nin devlete üstünlüğü veya egemenin Kilise'ye karşı sorumluluğu söz konusu edilemez.

Egemen, uyruklara hangi düşüncelerin öğretileceğine, hangi görüş ve düşüncelerin doğru olduğuna da karar verir. Egemene bu hakkı veren şey, egemenin barışı korumaya çalışıyor olmasıdır. İyi-kötü gibi yargıları veren tek organ egemendir, yani devlettir. Yasaları o yapar ve neyin yasal neyin adaletsiz olduğuna o karar verir. Dolayısıyla Hobbes'a göre doğal durumdan devlet düzenine geçen insan için ahlâkın kaynağı devletten başka bir şey değildir.⁷⁰

Hobbes egemenlik hususunda monarşiyi diğer bütün yönetim şekillerine tercih eder görünmektedir. Onun monarşiyi meclise tercih etmesinin sebebi de insanın bencil doğasıdır. Çünkü meclis, birden fazla kişiden oluşur ve her insan doğası gereği kendi menfaatine uygun olanı dileycek ve uygun görecektir. İnsanların tutkuları akıllarından çoğunlukla daha baskındır. Her biri kendi aklının daha üstün olduğunu düşünecek ve kıskançlık veya menfaat sebebiyle mecliste anlaşmazlık çıkacaktır. Ancak bir monark kendi kendisiyle anlaşmazlığa düşemez. Kendi doğası gereği hareket eder ve bu hareket insanlar için hiçbir

⁶⁶ Tomas Hobbes, *Leviathan*, s. 133; (İng.), s. 232.

⁶⁷ *a.g.e.*, s. 157; (İng.), s. 264-265.

⁶⁸ *a.g.e.*, s. 138; (İng.), s. 238-239.

⁶⁹ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi Ders Notları*, s. 408.

⁷⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 134; (İng.), s. 233.

zaman doğal savaş durumundan daha zarar verici olamaz.⁷¹

Sonuç olarak, Hobbes felsefesinde devlet her konuda yegâne otoritedir. Dolayısıyla ahlâk konusunda da öyledir. Devletin yasalaştırdığı şeye uymak ahlâkî iken, *Kutsal Kitap*'ta var olduğu hâlde devletin yasalarına aykırı olan bir şeyi yapmak gayr-ı ahlâkî sayılmaktadır. Devlet, sözleşmeyle kazandığı hak ile ahlâkın kaynağı hâline gelmektedir.

2. Ahlâk-Din İlişkisi

Hobbes'a göre; hayâletlere inanmak, olayların nedenlerini bilmemek, korkulan şeylere bağlılık ve geçici şeyleri haberci olarak kabul etmek insanda din duygusunu oluşturur. Gördüğü olayların sebeplerini açıklayamayan, evrenin başlangıcını düşünen ve gelecek kaygısı duyan insan, Tanrı fikrine ulaşır.⁷²

Hobbes'a göre insanlar Tanrı'nın sözüne uysalar da doğal akıldan vazgeçmemeli, doğal hukuk esaslarını mutlak bir iman örtüsü içine sarıp kaldırmamalıdır. Zaten doğal hukuk kuralları da Tanrı'nın insanların içine koyduğu doğal aklın ilkeleridir. Dolayısıyla Tanrı'nın sözünde doğal akla aykırı bir şey yoktur, varsa da bu onu yorumlayanların bir yanlışından ileri geliyor olmalıdır.⁷³

Hobbes *Leviathan*'da *Kutsal Kitap*'ın otoritesini tartışır. Ona göre *Eski ve Yeni Ahit*'in Tanrı kelâmı olduğu (bütün gerçek Hıristiyanlar buna inansa da) Tanrı'nın onları doğaüstü yollardan kendilerine açıklamış olduğu insanlardan başka hiç kimse tarafından bilinemez. Dolayısıyla ortada, onların hangi otoriteyle yasa hâline geldiği sorunu vardır. Hobbes'a göre Tanrı'nın yasaları kendi otoritesini içinde taşır fakat bunlar; ahlâk öğretilerini içeren doğal hukuk kaidelerinin hükmündedir. Doğal hukuk nasıl egemen güç olmadığında kanun değilse ve vicdanın ötesinde bağlayıcılığı yoksa, Tanrı yasaları da öyledir. Ne zaman ki Tanrı yasaları egemen güç tarafından kanun olarak kabul edilir, o zaman Tanrı yasaları uyulması zorunlu kanun hâline gelir. Hobbes böylece Tanrı yasalarının gücünü, akla uygun ahlâk öğretilerinin otoritesiyle bir tutmuştur. Tanrı yasalarını, doğal hukuka aykırı olmadığı sürece yasa olarak kabul etmiştir. Zaten bu ikisi de aynı kaynaktan gelirler, doğal ve ebedîdirler.⁷⁴

Hobbes'a göre *Kutsal Kitap*'ın ilk olarak yasa yapılan kısmı, Musa'ya verilen "On Emir"dir. Bunlardan önce, Tanrı'nın yazılı bir yasası yoktur ve Tanrı, herkesin kendi kalbinde yazılı olan doğal hukuktan, yani doğal aklın ilkelerinden başka bir yasa vermemiştir insanlara.⁷⁵ İşte bu sebeple *Kutsal Kitap*, cismânî egemence

⁷¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 140-141; (İng.), s. 241-242.

⁷² *a.g.e.*, s. 82-85; (İng.), s. 168-173.

⁷³ *a.g.e.*, s. 263; (İng.), s. 409-410.

⁷⁴ *a.g.e.*, s. 274-275; (İng.), s. 439-441.

⁷⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 358; (İng.), s. 545.

benimsenip kanun yapıncaya kadar insanlar için iyi ve sağlam tavsiyeleri içerir. Herkes adaletsizlik etmeden, sorumluluğu kendine âit olarak bunlara riâyet edebilir veya etmeyebilir. Bu sebeple *Kutsal Kitap*'taki yasaların, egemen gücün yasaları gibi bir yaptırımı yoktur.⁷⁶ Hobbes'a göre papazların görevi, insanları emirle yönetmek değil, onları eğitmek ve kanıtlarla iknâ etmek, öğretilen doktrini kabul mü red mi edeceklerini düşünmeyi onlara bırakmaktır. Bundan öte insan üzerinde hiçbir yaptırımları yoktur.⁷⁷

Tanrı, Hz. İsa (Mesih olarak) gelip kendi krallığını kuruncaya kadar insanları, kendi egemeninin yasalarına ve doğal hukuka tâbi kıldığı için,⁷⁸ mevcut egemenin zayıflamasına yol açacak bir şey yapmak hem doğal hukuka hem de ilahî pozitif yasaya aykırıdır.⁷⁹ Hobbes'a göre Hz. İsa, insanlara yeni yasalar vermemiş, sadece zaten tâbi olunan doğal hukuk kurallarına ve egemenlerin yasalarına uyulmasını öğütlemiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın yasaları, doğal hukuktan başka bir şey olmayıp bunlardan en önemlisi, verilen sözün ihlâl edilmemesi, yani sözleşmeyle egemen yapılan kişilere itaat edilmesidir. *Kutsal Kitap*'a da itaat gereklidir fakat bu, daha önce de belirtildiği gibi cismânî egemen tarafından yasalaştırıldığı sürece yalnızca bir tavsiye metnidir.⁸⁰

Hobbes'a göre Hz. İsa'nın vekili olduğunu iddiâ eden din adamları, cismânî egemen olmadıkları sürece insanlara buyurma ve onları cezalandırma yetkisine sahip değildirlere. Ancak cismânî egemen oldukları zaman bu yetkiye sahip olabilirler. Buradan anlıyoruz ki Hobbes, adalet olarak kabul ettiği sözleşmeye uymayı en büyük yükümlülük hâline getirmiştir. Öyle ki bunun önüne din bile geçememektedir. Dolayısıyla insanın verdiği söze aykırı hareketi, rûhânî bir egemene boyun eğmeyişiinden daha günah kabul edilmiştir.⁸¹

Hobbes düşüncesinde eylemlerin ahlâkî olup olmaması sözleşme ile mümkün olmaktadır. Ona göre Tanrı korkusu, insanların ahlâkî davranması konusunda gerekli yaptırımı sağlayacak bir güç değildir. Tek etkili yaptırım, kılıç gücünü elinde bulunduran cismânî egemene âittir. Buradan hareketle görülüyor ki Hobbes'ta ahlâk, insanın dinî motivasyonundan ya da ruhundan kaynaklanmaktadır. O, cismânî egemen eliyle oluşturulan toplumun içinde meydana gelen, toplumsal bir özelliktir.⁸² Ahlâk kuralları, toplumun ölüm korkusundan uzak yaşayabilmesi için, insanların uyması gereken kurallardır ve bu rolü devam ettiği sürece vardır. Toplum içindeki bu rolü sona erdiği, yani ahlâklı davranmanın

⁷⁶ *a.g.e.*, s. 361-362; (İng.), s. 550-552.

⁷⁷ *a.g.e.*, s. 380; (İng.), s. 577-578.

⁷⁸ *a.g.e.*, s. 361-362; (İng.), s. 550-552.

⁷⁹ *a.g.e.*, s. 380; (İng.), s. 577-578.

⁸⁰ *a.g.e.*, s. 404-405; (İng.), s. 610-611.

⁸¹ *a.g.e.*, s. 344-345; (İng.), s. 525-528.

⁸² Jacob Ben Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 167.

kişinin kendi hayatının ve başkalarının hayatının devamını sağlamadığı an; ahlâkın da varlığının yok olduğu andır. Tanrı hâlâ vardır ancak bu, ahlâklı davranmak için Hobbes'a göre yeterli bir sebep değildir. Tanrı kadir-i mutlak bir varlıktır, evrenin yüce yaratıcısı ve sahibidir. Ancak bu yüce varlık Hobbes'ta zorunlu bir varlık olmaktan çok ruhsal bir araştırmanın sonucu olduğundan ahlâkî bir ağırlık taşımaz ya da ahlâkî zorunluluklar getirmez.⁸³

Cismânî egemen kişiyi, Tanrı'ya inanmadığını söylemeye zorlasa bile egemene itaat önde olduğu için kişi diliyle de olsa buna uymalıdır. Zaten devletin, kişinin kalbini okuması imkânsızdır. Ancak kişi cismânî egemene, kendi din görüşlerini savunmak uğruna karşı çıkar ve bu yüzden egemenin emriyle öldürülürse, bu kişi Hobbes'a göre kesinlikle din uğruna ölmüş kabul edilmez.⁸⁴ Çünkü insana Tanrı tarafından verilmiş iki erdem vardır. Bunlar Hz. İsa'ya iman ve yasaya itaattir.⁸⁵ İman kalptedir, dışta ise insan egemeninin yaptığı yasalara boyun eğecektir. Dinî eylemlerdeki adalet, onun Tanrı yasasını ihlâl etmemiş olması değildir. Sadece niyetin âdil olmasıdır. İnsana âdil veya gayr-ı âdil sıfatını veren şey, o kişinin niyetidir.⁸⁶

Hobbes'a göre egemenin emirlerine uymak doğal hukuk gereği olduğu için mecbûrîdir. Bu egemen aforoz edilmiş ya da kâfir dahi olsa, ona boyun eğmek gereklidir. Bu sebeple uyruktan hiç kimse aforoz da edilemez. Çünkü o, doğal hukuka uymuş, âdil davranmış ve egemenine itaat etmiştir. Zaten aforoz, cismânî egemenin desteği yoksa geçersizdir.⁸⁷ Egemenin uyruğu olan kişi, egemenin koyduğu yasalara aykırı olan dinî yasalara uymadığında adaletsizlik etmiş olmaz, tam tersine uyduğunda adaletsizlik etmiş olur. Bu, devlete bağlılığın ihlâli olduğu için Tanrı ve insan önünde adaletsizliktir.⁸⁸ Hobbes'a göre kutsal kitaplar, "dünyayı ve dünya hakkındaki felsefeyi, doğal akıllarını kullanmaları için insanların tartışmasına bırakıp, insanlara Tanrı'nın krallığını göstermek ve onların kafalarını itaatkâr kulları olacak şekilde hazırlamak için" yazılmıştır.⁸⁹

Hobbes'a göre egemenden izinsiz her türlü toplantı gayr-ı ahlâkîdir ve yasadışıdır. Bu sebeple toplanmasına izin verilmemiş bir devlette toplanan Kilise de yasadışı bir toplanmadır.⁹⁰ Hobbes'da egemenin kayıtsız şartsız otoritesini temin öne çıkmaktadır. Öyle ki, dinî bir kurum olan Kilise dahi, egemenin izni olmadığında yasadışı ve dolayısıyla ahlâk dışı bir durumdadır. Devletin hiçbir eylemi

⁸³ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi-2*, İstanbul 2000, s. 136.

⁸⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 345-347; (İng.), 529-531.

⁸⁵ *a.g.e.*, s. 404; (İng.), s. 610.

⁸⁶ *a.g.e.*, s. 413; (İng.), s. 624.

⁸⁷ *a.g.e.*, s. 355; (İng.), s. 541-542.

⁸⁸ *a.g.e.*, s. 361; (İng.), s. 550.

⁸⁹ *a.g.e.*, s. 66; (İng.), s. 146.

⁹⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 325; (İng.), s. 497-498.

Hobbes'a göre adaletsiz olamayacağından, bu kısıtlaması da adalete aykırı değildir.

Hobbes'a göre bütün Hıristiyanların itaatle yükümlü oldukları evrensel bir Kilise yoktur. Ve dolayısıyla buyurabilen, yargılayabilen, bağışlayabilen bir Kilise; Hıristiyanlardan oluşan bir devletle aynı şeydir. Ona göre hem din dem devletin dünyevî yönetimden başka bir yönetimi yoktur. İki başlılık iç savaşı doğuracağından, yalnızca devleti adaletin kılıcı olarak kabul etmek gereklidir. Doğal hukuka uygun olan da budur.⁹¹

Hobbes'a göre, Hıristiyan olmayan birini egemen olarak seçmek adaletsizlik olsa da, egemen olduktan sonra onu yerinden indirmeye çalışmak daha büyük adaletsizliktir. Çünkü bu, sözün çiğnenmesidir ve Tanrı'nın ebedî yasası olan doğal hukuka aykırıdır.⁹²

Hobbes, din adamlarının evlenmemesini ve evliliğin iffete aykırı ve gayr-ı ahlâkî bir zaaf olduğu görüşünü eleştirmiştir. Kadınların meşru kullanımının asla ahlâksızlık ve iffetsizlik olmadığını, dinde böyle bir yasağın olmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Ona göre bu yasak Aziz Paulus'un (ö. 62), İncil tebliğcilerinin eş ve çocukların bakımıyla meşgul olmalarını istememesinden mütevellit bir önlemdir.⁹³

3. Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Hobbes'a göre hukukun varlık sebebi, insanların doğal özgürlüğünü sınırlamaktan başka bir şey değildir. Bu sınırlamanın tek amacı da insanların birbirlerine zarar vermelerini önlemek, doğal savaş durumuna dönmelerine engel olmaktır.⁹⁴ Hobbes yasaları doğal ve pozitif yasalar olmak üzere ikiye ayırır. Adalet, hakkaniyet ve barışı telkin eden bütün ahlâkî erdemlerden oluşan doğal hukuk, ezelden beri vardır ve onlara ahlâk yasaları da denir. Pozitif yasalar ise, ezelden beri var olmayıp egemen gücün iradesiyle konulmuş olan, yazıyla veya başka bir yöntemle insanlara bildirilmiş yasalardır.⁹⁵

Pozitif yasalardan bazıları beşerî bazıları ilâhîdir. İlâhî yasaların kanun oluşu ancak, Tanrı'dan doğaüstü bir yoldan tebliğin alınmasıyla olabilir. Fakat Hobbes'a göre, Tanrı'dan tebliğ aldığı iddiâ eden birinin doğru söyleyip söylemediğine kimse emin olamaz. Böyle bir durumda Hobbes'a göre hiç kimse ilâhî yasalara inanmak zorunda değildir. Beşerî olan pozitif yasalar ise egemen tarafın-

⁹¹ *a.g.e.*, s. 325-326; (İng.), s. 497-499.

⁹² *a.g.e.*, s. 400; (İng.), s. 604-605.

⁹³ *a.g.e.*, s. 470; (İng.), s. 697-698.

⁹⁴ *a.g.e.*, s. 191; (İng.), s. 314.

⁹⁵ *a.g.e.*, s. 202; (İng.), s. 330.

dan açıkça halka bildirilmiştir ve bunlara uymak zorunludur.⁹⁶

Hobbes'a göre bireyler için neyin adalet, neyin hakkaniyet ve neyin ahlâk erdemi olduğunu ilân etmek egemenin işidir. Ahlâkî değerleri bağlayıcı kılmak, egemen gücün bunları yasa yapmasına ve bu yasaları ihlâl edenleri cezalandırmasına bağlıdır. Dolayısıyla doğal hukuk kaideleri, toplum yasalarının bir parçasıdır. Ahlâkî erdemleri içeren doğal hukuk, Tanrı'nın değişmez ebedî hukuku olduğu için toplum yasaları, doğal hukuk kaidelerini içermek zorundadır. Bu sebeple doğal adalete aykırı hiçbir yasa oluşturulamaz. Zaten pozitif hukukun amacı da, insanları birbirlerine zarar vermeyecek, birbirlerine yardım edecek şekilde ortak düşmana karşı birleştirmektir. Bu şekilde Hobbes sadece doğal hukukun pozitif hukuka tâbi olduğunu açıklamaz, aynı zamanda ahlâk ve hukuk kavramlarını da birleştirir.⁹⁷ Doğal hukuka aykırı olmayan şeyler ise, egemen güç tarafından yasalastırılabilir. Sonuç olarak ahlâk yasalarına yani doğal hukuka aykırı olmayan bütün işlerde; her uyruk devletin yasalarına uymak zorundadır. Tanrı'nın vahyine nâil olmamış bir uyruk için devletin yasaları, ilâhî yasa hükmündedir; egemen gücün emirleri, Tanrı'nın emirleridir.⁹⁸

Hobbes'a göre ahlâkî hukuk yaratır. Egemen gücün kurduğu hukuk olmadan önce, insanın ahlâkî davranması söz konusu değildir. Birbirlerinin kurdu olan insanlar, otorite korkusu olmaksızın asla ahlâkî davranmayacaklar, birbirleriyle uzlaşmayacaklardır. Hükümetin otoritesi öyle mutlak olmalıdır ki, insanın bu bencilliğinin doğurduğu çatışmayı önleyebilsin, insanın ahlâkî davranmasını sağlayabilsin.⁹⁹ Hobbes'un doğal hukuk kuralları, tek başlarına hiçbir hukukî yaptırımı içermez. Hobbes, *Leviathan*'da belirttiği ahlâkî erdemler ve onların barışın sağlanması ve sürdürülmesi için ifâ edecekleri rolün üzerine yazdıklarının, toplumsal hukukun bir parçası olmadıkları sürece asla yasa olmadıklarını söyler. Ahlâk felsefesi kitapları ya da filozofların ahlâka dair görüşleri de doğal hukuk kaidelerine kanun niteliği vermez. Bunlar, doğal akla uygun olsalar da ancak egemen güç sayesinde yasa olurlar. Yoksa doğal hukuku "yazılı olmayan hukuk" olarak nitелеmek büyük bir yanlıştır.¹⁰⁰

Yerel yasalar örfle ya da ahlâkî inanışlarla değil, egemen gücün iradesiyle konur. Buna göre Hobbes'ta hukuk, yalnızca egemenin iradesine bağlıdır. Hukukun ahlâkî olup olmaması egemenin isteğine göredir. Zaten Hobbes'a göre ahlâkî olan da egemenin yasasıdır. Yasa, ahlâkın alanını belirler. Yasadan önce, ortak ve mutlak bir ahlâk zaten söz konusu değildir. Herkes için kendi doğrusu ahlâkîdir. Ancak egemen güç yasaları yaptığında, ahlâkî olan yasal olandır. Hobbes'ta

⁹⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 202-203; (İng.), s. 330-331.

⁹⁷ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi Ders Notları*, s. 197.

⁹⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 197-204; (İng.), s. 322-335.

⁹⁹ Jacob Ben Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 164.

¹⁰⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 197; (İng.), s. 322-323.

ahlâk-hukuk ilişkisi, ahlâkın hukukîliği değil; hukukun ahlâkî inşâsı şeklindedir.

Konuya bir de devletlerarası hukuk açısından bakıldığında, Hobbes'a göre devletlerin insanlar gibi olduğu görülmektedir. Onlar da insanlar gibi varlıklarını devam ettirme ve koruma amacı ile hareket ederler. İstilâya uğrama korkusu veya istilâcılara yardım edilmesi korkusu ile egemenliklerini genişletmeye çalışırlar. Devletler bu amaçla hareket ettiklerinden haklı olarak, her türlü cebir ve hileye başvurabilirler. Komşularını egemenlik altına almak veya zayıflatmak için muhtelif hareketlerde bulunabilirler. Hobbes bunları ahlâkî görmenin yanında, bunların bir şeref vesilesi olduğunu dahi düşünür. Çünkü devleti böyle davranmaya iten haklı bir sebep vardır. O da ayakta kalma, yok olmama arzudur. Devletin yok olması, insanın doğal savaş durumuna dönmesi olduğundan, dünyada hiçbir savaş bu doğal savaş durumundan daha kötü olamaz.¹⁰¹

Hobbes böylece bencilliği yalnız insanda değil devletlerde de görür. Ve insanda olduğu gibi devletlerde de bencilliğin, olması gereken bir şey olduğunu belirtir. Bu sebeple devletlerarası ilişkilerde de Hobbes, her türlü adaletsiz ve haksız eylemi ahlâkî bulur. Bu, "kendi varlığını devam ettirme" hakkını diğer bütün ahlâkî değerlerden üstün görüşünün doğal bir sonucudur.

Egemen devlet, kendisiyle sözleşme yaparak uyruk olmuş insanlara, yasalara uymaları hâlinde ceza verir. Ancak kendisiyle herhangi bir sözleşme yapmamış kişilere karşı, yasalara uygun şekilde ceza vermek zorunda değildir. Sözleşme yapılarak kendi otoritesi kabul edilmediği için, bu kişi veya gruplar devlet düşmanı kabul edilirler ve egemenin dileğine göre cezalandırılırlar. Onlara acı çektirilebilir, onlara her türlü kötülüğün yapılması yasaldir. Devletin ayakta kalabilmesi ve insanların doğal savaş durumundan korunabilmesi için böyle bir cezalandırma şarttır.¹⁰²

Sonuç

Thomas Hobbes'un ahlâk felsefesi, genel felsefesinin temeline yerleşmiş ve damarlarıyla filozofun ele aldığı diğer konuları besleyen bir kök gibidir. Hobbes'un temele koyduğu insan anlayışı; onun felsefesinde siyasetin, hukukun ve dinin de çıkış noktası olmuştur. Bu sebeple genel planda, modern dönemi etkileyen bir on yedinci yüzyıl ahlâk felsefesi örneği olarak ele aldığımız bu konu, özel planda Hobbes felsefesinin çekirdeği olması açısından da önem kazanmıştır.

Hobbes'un ahlâk felsefesi, yapı olarak kendi içinde bütünlük arz etse de, şüphesiz eleştiriye açık birçok yöne sahiptir. Öncelikle Hobbes'un irade özgürlüğü anlayışı, insanın ahlâkî sorumluluğunu açıklığa kavuşturmaktan uzak bir görüntü vermektedir. Karşı konulmaz içgüdülerle idâre olunan insanın ahlâkî sorumlu-

¹⁰¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 127-128; (İng.), 223-225.

¹⁰² *a.g.e.*, s. 221; (İng.), s. 356-357.

luklarla yükümlü oluşu çelişkili görünmektedir. Bu içgüdüler doğal hâldeki insanı bencil ve saldırgan yaparken, insanın birçok özgürlüğünü elinden alan sözleşmenin yapılmasını mümkün kılabilir. Doğal durumda birbirinin kurdu olan insan, devlet yönetimi altında itaatli bir bireye dönüşüvermektedir. İlk başta ortaya konan insan doğasıyla, ideal yönetim ve ahlâk anlayışı uzlaştırılması zor bir görüntü sergilemektedir.

Bunun yanında Hobbes felsefesinde doğal hukuk esaslarının tam olarak nereye oturduğu belli değildir. Doğal durumda insan için bağlayıcı olmayan doğal hukuk, devlet kurulduktan sonra da egemenin yaptığı yasaların içinde kaybolmaktadır. Doğal hukukun bağlayıcılığının böylesine muallâk oluşu, bu yasaların tam olarak neyi ifade ettiğinin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Üstelik Hobbes, ahlâkın aşkın bir kaynaktan neşet ettiğini reddetmekle birlikte, doğal hukuk esaslarının Tanrı tarafından insan kalbine yerleştirildiğini söyleyerek çelişkiye düşmüş gözükmektedir. Doğal hukuk, *Leviathan*'ın ilk bölümlerinde insan aklının üzerinde uzlaşabileceği temel ahlâkî ilkeler bütünü olarak belirtilirken, ilerleyen bölümlerde Hz. İsa'nın (Mesih olarak) gelişinden önce insanın dinî sorumluluğunu da belirleyen ve Tanrı tarafından insana verilmiş temel kanunlar olarak tanımlanmıştır. Üstelik Hobbes'a göre böyle üzerinde anlaşılabilir temel kanunlar varken, ahlâkın özneliği üzerinde bu kadar sıkça durulmasının mânâsı, anlaşılması güç olan bir başka noktadır.

Hobbes'un ahlâk felsefesi, baştan aşağıya tasvirî bir tarzdadır. İnsanın ahlâkî yapısı tasvir edilmeye çalışılır, insan aklının bulabileceği asgarî ahlâkî kurallar ortaya konur. Fakat insanın mevcut yapısını ıslah etmeye çalışması, bencil doğasının ve arzularının eğitilmesi gibi gereklilikler öne çıkarılmaz. Değişmez insan doğasının değişen toplumsal ve siyasî yapının zemîni olduğu sıkça vurgulanır, fakat bu insan doğasının erdemli hâle çevrilmesi için kuvvetli bir teşvik göze çarpmaz. Sadece devletin bekası için sözleşmelere uymak gerekliliğine dikkat çekilir ki, bu da son tahlilde insanın hayatta kalma arzusunun karşılık zorunluluğunun bir sonucudur. Dolayısıyla Hobbes'un ahlâk felsefesinin, kişisel ahlâkî gelişimi sağlayıcı bir hedef sunmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Hobbes'un ahlâk felsefesi, insanın "hayatta kalma, varlığını koruma" güdüsünü temele almıştır. İnsanın en büyük ihtiyacının bu olduğu varsayılarak, ahlâk bu ihtiyacın giderilmesi amacına binâ edilmiştir. Sözleşme ve devlet gibi insanın faaliyeti sonucu vücûda gelen kurumlar da hep bu amaca yöneliktir. Varlığını garanti altına alan insan, bu güven ortamının devamı için elinden geleni yapacaktır. Hobbes'a göre bunun en etkili yolu devlettir. Devlet, halkını yaptığı yasalarla kontrol altına alırken, yasalara uymanın ahlâkî bir erdem oluşuyla manevî bir koruma da sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece Hobbes düşüncesinde ahlâk, aşkın bir ideale ulaşmanın değil, doğrudan insan hayatını korumanın aracı kabul edilmiştir.